

Recâizâde Mahmud Ekrem'in şu manzumesinde görüldüğü gibi: Hiçbir dem sensiz olmak istemez cânım benim / Oldu gû-yâ tâb'-ı hüsnün nûr-ı îmânım benim // Cevrin olmaz kâsir-i şevk-i firâvânım benim / Muttasıl âlemde etsin girye çeşmânım benim // Râziyım yansın müebbed kalb-i sûzânım benim / Mevt tutsun dâmenim, hüsrân girîbânım benim / Terkedersem aşkını ey mihr-i tâbânım benim.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), I, 454-455; Kudâme b. Ca'fer, *Nağdû-ş-şî'r* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye), s. 80, 86, 90, 181; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Ulûde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1401/1981, I, 173-176; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha* (nşr. Ali Fevde), Kahire 1350, s. 221; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Havî – Bedevî Tabâne), Kahire, ts. (Dâru nehdati Mısır), I, 258-262; İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrû'l-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 305-307; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1400, s. 551-552; Tîbî, *et-Tibyân fi'l-beyân* (nşr. Abdüssettâr Hüseyin Zemmût), Beyrut 1416/1996, s. 576-577; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *eṭ-Ṭırâzû'l-müte-zammîn li-esrâri'l-belâga*, Kahire 1332, III, 32-38; Süyûtî, *Şerḥu 'Uḳûdi'l-cümân*, Kahire 1358, s. 151; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s. 104, 109, 149; Ahmed Matlûb, *Mu'cemû'l-muştalahaḥâti'l-belâgiyye ve tetavvürühâ*, Bağdad 1403, II, 244-250; İrfan Mitracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lügati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz*, Beyrut 1407/1987, s. 231-234, 260.

HALİM ÖZNRHAN

TASRÎF

(bk. SARF).

et-TASRÎF

(التصريف)

Ebû Osman el-Mâzinî'nin
(ö. 249/863)

yazdığı, günümüze ulaşan
ilk sarf kitabı.

Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ından itibaren nahiv eserlerinde nahiv ve sarf konularıyla idgam, ibdâl, kalb, imâle, işmâm, ibtidâvakf gibi kıraate ve fonetiğe dair meseleler nahiv adı altında ve karışık biçimde ele alınıyordu. Nitekim *el-Kitâb*'ın ikinci kısmının çoğunu sarfla ilgili meseleler teşkil etmektedir. Daha sonra yazılan *el-Muḳteḍab* (Müberred), *el-Mufaşşal* (Zemahşerî) ve *el-Elfiyye* (İbn Mâlik) gibi nahiv eserlerinde de aynı sistem görülür. Yalnız İbnü'l-Hâcib *el-Mufaşşal*'ın nahivle ilgili konularını özetleyip *el-Kâfiye*, sarfla ilgili konularını da *eş-Şâfiye* adıyla ayrı eserlerde toplamıştır. Ebû Osman el-Mâzinî,

el-Kitâb'ın içinde dağınık şekilde yer alan sarf meselelerini kendisi fazla bir şey katmadan ve Sîbeveyhi'nin yöntemini değiştirmeden bir araya getirip tasnif etmiş, *et-Taşrîf* ile sarf ilmini nahivden ayırıp bağımsız bir disiplin haline getirmiştir; bu çalışmasıyla da eseri günümüze ulaşan ilk dil âlimi olarak kabul edilmiş, bundan dolayı sarf ilminin kurucusu sayılmıştır. Onun *et-Taşrîf*'inden önce Ali b. Hasan el-Ahmer, Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ ve Ahfeş el-Evsat'a da zamanımıza kadar gelmeyen bu adla eserler nisbet edilmiştir (Sezgin, VIII, 118; IX, 69, 133). Mâzinî *et-Taşrîf*'te, Arap dilinde henüz derinleşmeyen ve diğer nahiv meselelerini bilmeyenlerin sarf ilmine dalmalarının doğru olmayacağını, nitekim Arapça'nın bir üstünlüğü sayılan idgam ve imâle hakkında soru soranların çoğunu kurrânın teşkil ettiğini, bu meselelerin onlar için bir sorun oluşturmasının diğer nahiv konularını bilmemelerinden kaynaklandığını belirtir (İbn Cinnî, II, 340). Mâzinî'nin eseri günümüze Müberred, İbnü's-Serrâc, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî senediyle intikal etmiştir (a.g.e., I, 6). *et-Taşrîf*'e *el-Münşif* adıyla bir şerh yazan İbn Cinnî eserin sarf kitapları içinde en mükemmel, gereksiz uzatmalardan, eskilerin anlamsız lafızlarından, yenilerin birçok hatasından uzak bir telif olduğunu belirtir (a.g.e., I, 5).

İsim ve fiil kalıplarının karışık biçimde incelendiği eser yedi bölümden meydana gelir. 1. İsim ve fiil kalıplarında bulunan ziyade harfler ve yerleri, ilhâk, med, mâna değişikliği için ve asıl itibarıyla ziyade olanlar, sülâsî ve rubâî mücerred fiil ve isim kalıpları, humâsî mücerred isim kalıpları, isim ve fiil kalıplarında kıyasî (muttarid) ve şâz ilhaklar, elif ve nûn ziyadesi, vasıl ve kat' hemzeleri ve yerleri, mezîd fiil kalıplarındaki ziyadeler, isim ve fiillerde ziyade harflerin (ا، ء، ت، س، ل، م، ن، و، ه، ي) yerleri, değişim ve dönüşümleri. 2. İlk harfi illetli (vâv, yâ, elif / hemze) olan (misâl) isim ve fiil kalıplarındaki değişim, dönüşüm ve düşmeleri (i'lâl). Vâv ile "yâ"nın birbirine, hemzeye ve "tâ"ya dönüştüğü isim ve fiil kalıpları, iftiâl kalıbında vâv ve "yâ"nın "tâ"ya dönüşmesi. 3. Ecvef fiil ve isimlerin kalıp ve sîgalarındaki değişim, dönüşüm ve düşmeler, kendisi harekeli, önü sahih / sâkin harf olan illet harfinin harekesinin önüne geçtiği ve kendisinin sâkin kaldığı isim ve fiil kalıpları, vâv ile "yâ"nın değişime uğramadan sahih harf gibi kullanıldığı isim ve fiil kalıpları ile sîgaları, bazı ecvef isimlerin düzensiz çoğullarında çoğul elifinden sonraki vâv ile "yâ"nın hemzeye dönüşü-

ğü örnekler, ecveflerde vâv ile "yâ"nın birbirine dönüştüğü yerler, son harfi hemze olan ecvef kelimelerdeki değişiklikler. 4. Nâkis isim ve fiil kalıpları ile kiplerindeki değişim, dönüşüm ve düşmeler, nâkis isim ve fiil kalıplarındaki vâv ile "yâ"nın birbirine dönüştüğü yerler. 5. Son iki harfi yâ olan leffif, makrûn ve mefrûk leffifler, ortası hemzeli mefrûk leffif türünden fiil ve isim kalıpları ile kiplerindeki değişim, dönüşüm ve düşmeler, leffiflerde tazîften (şeddelilik ya da aynı harften iki adet bulunması) doğan bazı meseleler. 6. رمى، غزا، قال، باع، وأى، أوى، "اغدون، قمطر، هدملة، قمحودة" gibi illetli fiillerden، "عنفوان، قمحودة" gibi kalıplara uygun veya "فعلول، فعليل، فعلول" gibi kalıplara uygun ve birçok yapay olan kelime kalıp ve vezinlerini bulma alıştırmaları. 7. İftiâl babında tâ (ت) harfinin "tâ"ya (ط) ve "dâl"e (د) dönüşmesi.

et-Taşrîf'te sarf konuları Arap dilinde geçen müfredatın çoğunu kapsayacak biçimde bol örnekle, kıyasî ve şâz olanlar, bazı Arap lehçelerindeki farklı kullanımlar sebepleri belirtilerek açıklanmıştır. Eserin birçok yerinde geçen, "Bunlar sikalardan alınmıştır" ifadesiyle Arapça bilgisine güvenilen Araplar ve Arap dili âlimleri kastedilmiş olmalıdır. Zira kitapta Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Ahfeş el-Evsat, Yûnus b. Habîb, Asmaî, Ebû Ubeyde gibi dilcilerin görüşleri sıkça geçmektedir. Mâzinî yer yer bu görüşleri yorumlayıp aralarında tercihler yaptığı gibi kendi görüşlerine de yer vermiştir. Nitekim bir yerde (İbn Cinnî, I, 307) Medine kârii İmam Nâfi' b. Abdurrahman'ın kıraatinde yeterli sarf bilgisine sahip olmadığı için birçok hatanın bulunduğu ifade etmiştir. Eserde ve özellikle eserin altıncı bölümünde zikredilen kalıplara göre illetli fiillerden yapay vezin tesbiti örneklerine bol miktarda yer verilmesi, Sîbeveyhi'den intikal eden mirasın bir araya toplanması yanında müellifin kendi ilâvelerinin de bulunduğu göstermektedir. Çünkü Mâzinî'nin bu konuda mâhir olduğu, öğrencilerini iyi yetiştirdiği, diğer dilcilerle, bilhassa Kûfeli dil âlimleriyle giriştiği tartışmalarda bu yönüyle galip geldiği kaydedilmektedir. Başta İbn Cinnî şerhi *el-Münşif* olmak üzere daha sonra yazılan birçok sarf kitabında "mesâil müşkile, mesâil avîşa" gibi başlıklar altında bu tür yapay vezin bulma alıştırmalarına genişçe yer verilmiştir.

Eser İbn Cinnî'nin şerhiyle birlikte günümüze ulaşmıştır (nşr. İbrâhim Mustafa – Abdullah Emîn, I-III, Kahire 1373-1379). Sarf ilmi alanında en güvenilir kaynak olan

et-TASRÎF

şerh üç bölümden meydana gelmektedir. İlk iki ciltte *et-Taşrif*'in parça parça metni ve her parçanın devamında şerhi, üçüncü ciltte "Tefsîrü'l-luğa min Kitâbi't-Taşrif li'l-Mâzini" başlığı altında metinde geçen garîb kelimelerle anlaşılması zor yerlerin izahı, son kısımda da "Mesâil fî (min) avîsi't-taşrif" başlığıyla yapay vezin tesbiti temrinleri ele alınmıştır. Arap dil âlimi Ebü'l-Bekâ İbn Yaîs'in bu şerhe bir hâşiyeye yazdığı kaydedilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 412).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Cinnî, *el-Münşif* (nşr. İbrâhim Mustafa – Abdullah Emîn), Kahire 1373-79/1954-60, I, 1, 5, 6, 307; II, 340; ayrıca bk. tür.yer.; *Keşfü'z-zunûn*, I, 412; Brockelmann, *GAL*, I, 131; Sezgin, *GAS*, VIII, 118; IX, 69, 73, 75, 80, 112, 133, 178-179; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 69; İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 301; Hulûsi Kılıç, "Sarf", a.e., XXXVI, 136-137; "el-Mâzini", Ebû "Osmân", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyyetü'l-'âlemiyye*, Riyad 1419/1999, XXII, 77; İbrâhim Abdullah, "el-Mâzini", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dimaşk 2007, XVII, 479.

İSMAIL DURMUŞ

et-TASRÎF

(التصريف)

Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî'nin
(ö. 404/1013)

tıp ve cerrahlığa dair eseri.

Tam adı *Kitâbü't-Taşrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif (te'âlif)* olup Endülüslü hekim ve cerrah Ebü'l-Kâsım ez-Zehrâvî'nin (Lat. Albucasis / Albulcasis) günümüze ulaşan tek eseridir. Müellif çalışmasına kaynaklara bakmayı gerektirmeyecek kadar geniş kapsamlı, kolay anlaşılır ve kullanışlı olmasından dolayı bu adı verdiği gibi söyler. Gerçek bir tıp ansiklopedisi niteliği taşıyan kitap elli yıllık birikim ve tecrübenin bir ürünüdür ve yazılışı 390 (1000) yılı dolaylarında sona ermiştir. Otuz bölümden (makale) oluşan eserin giriş niteliğindeki iki bölümünde geleneksel tıp teorisinin dayandığı ilkeler hakkında toplu bilgi verilir. İkinci ve en hacimli bölüm (yaklaşık 300 sayfa) genel patolojiye ayrılmış olup 325 hastalığın teşhis ve tedavisiyle ilgilidir. Üçüncü-yirmi dokuzuncu bölümlerde tıbbî diyet (eşribe, et'ime, matbûhât, ağziye) dahil genel anlamda ilaçlar konusu işlenmekte, basit ve birleşik çok sayıda ilaç farmakolojik nitelikleri, etkileri, hazırlanış yöntemleri ve eşdeğerleriyle birlikte ayrıntılı biçimde tanımlanmaktadır. Müellifin özellikle ilaçların hazırlanması hususunda yenilikçi yaklaşımını ortaya koyan madensel, bitkisel ve hayvansal içerikli ilaçlarla ilgili "Fî İslâhi'l-edviye" başlıklı yirmi sekizinci bölüm Batı dünyasının ilgisini çekmiş ve *Liber servitoris* adıyla müstakil kitap halinde Latince'ye tercüme edilmiştir. Zehrâvî'nin damıtma ve bazı yağ ekstraktlarını elde etme gibi işlemlerde Ortaçağ kimyasının yöntemlerine aynı yaklaşımla başvurması dikkat çekicidir. İlaçlar konusuyla ilgili bir başka dikkate değer husus, on dokuzuncu bölümün ikinci kısmında kozmetik bakım ürünlerinin de bu çerçevede ele alınmış olmasıdır. Yirmi dokuzuncu bölümde ilaç isimleri, eczacılıkta kullanılan ölçü ve tartı birimleri ve tıp terminolojisi gibi konular üzerinde durulmaktadır.

"Fî 'Ameli'l-yed" başlığını taşıyan otuzuncu bölüm cerrahî operasyonlarla ilgilidir ve bir bakıma eserin ikinci ana bölümünü oluşturmaktadır. Elle yapılan bu tür cerrahî uygulamalara artık rastlanmadığını söyleyen Zehrâvî bu bölümün kitabın teorik tıp bilgisine dair kısmını tamamlayacağını belirtmektedir. Gerek İslâm cerrahisine olan özgün katkısı gerekse Ortaçağ Latin dünyasına yaptığı büyük etki sebebiyle eserin yaklaşık yirmide birini teşkil eden bu bölüm diğer kısımlardan daha çok ilgi çekmiştir; ayrıca tanımladığı ameliyat gereçlerinin resimlerini vermesi bakımından bu konuda tarihin ilkleri arasında yer almaktadır. Bölümün elli altı fasıldan oluşan ilk kısmında dağlama yöntemli tedavi usulleri anlatılır ve baştan ayağa doğru sırayla ele alınan organların hangi hastalıklarda ne şekilde ve hangi aletler kullanılarak dağlanması gerektiği,

aletin özellikleri ve dağlamadan sonra uygulanacak ilaç tedavisi ayrıntılarıyla belirtilir. Kesme, delme, kan alma, hacamat ve yaralarla ilgili konuların işlendiği ikinci kısım doksan yedi fasıldan meydana gelmektedir. "Fî'l-Cebr ve'l-hâl" başlığını taşıyan üçüncü kısımda otuz beş fasıl halinde kırık çıkık tedavisi ele alınmıştır; bunlar arasında hassasiyet ve uzmanlık isteyen burun, çene ve omurga kırıkları da vardır. Resmi veriler 200'ü aşkın ameliyat gereci arasında dağlama koterleri, katarakt iğnesi, bademcik ameliyatında kullanılan makasa benzer alet, neşter, pense, diş taşı kazıyıcıları, sondalar, şırınga, jinekoloji aletleri, sırt omuru çıkıklarının yerleştirmek için germe bankı ve çeşitli testerele sayılabilir (geniş bilgi için bk. Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, IV, 36-91; Hamarneh, sy. 228 [1961], s. 81-94).

et-Taşrif'in eksiksiz bir tercümesi veya tamamının ilmî neşri henüz yapılmamıştır (yazma nüshaları için bk. Sezgin, *GAS*, III, 324-325); bilim dünyası, hâlâ Fuat Sezgin'in Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki (Hacı Beşir Ağa, nr. 502) bir nüshaya ait iki ciltlik tıpkıbasımına başvurmak zorundadır. Eserin Latin Avrupası'na tanıtılması, Cremonalı Gerard'ın XII. yüzyılda otuzuncu bölümün *Chirurgia Albucasis (Tractatus de operatione manus)* adıyla Toledo'da yaptığı tercümesi vasıtasıyla olmuştur. Bu tercümenin tıpkıbasımı Almanca açıklamalarla birlikte Eva Irblich tarafından yayımlanmıştır (*Akademischen Druck-und Verlagsanstalt*, I-II, Graz 1979). *Chirurgia*

et-Taşrif'in ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa, nr. 502)

